

Dunhammer i mose. Tegning af O. Hermansen, 1878. Kobberstiksamlingen.

Dunhammer, *Typha*

Mandshøje og ranke sumplanter med meget lange blade og tykke valseformede, til sidst næsten sorte (Bredbladet Dunhammer, *Typha latifolia*) eller tyndere hunblomst-aks (Smalbladet Dunhammer, *Typha angustifolia*); hanblomsterne foroven visner hurtigt bort. Et modent aks kan indeholde 400–500.000 dunede frø.

Dunhammer 1682ff oprindelig til dønne, donne, dunne = brage, dundre i betydningen 'slå med dump lyd', stængel med aks har været brugt som legende børns slagvåben, senere fik navnet relation til de talrige frødun. *Dønnemarskølle* 1546, *donvol* 1594ff, *donnevol* Jylland, efterledet betyder rund træstok; *dønnehat* 1546–1763, *donnehat* 1692–1763, *donnemar* o. 1700 med mange sideformer: *donnemos*, *donmor*, *dolle-mor*, *dølmøs* etc., efterledet rimeligvis af oldnordisk *merja* = støde, knuse, jf. latin *martus* 'hammer', dansk *morter* – altså med betydningen 'slåskølle', stenhuggere brugte den tunge donshammer (1).

Denne plante (eller kæruld) indgår i talrige stednavne, således *Dannemarre* 1329ff (Donmar) VLolland, *Dunkær* 1341, 1571 Als, *Dunhoved* 1491 Bjerge herred, *Dunnemosegård* 1572ff ØFyn, *Dunemars Enge* 1569 Bornholm, *Donsvoldsrende* 1589 ØJylland, *Dunermose* 1683ff Sønderjylland, *Donsig* 1688ff VJylland, *Dunnekærås* og *Dunermoseholm* MSjælland (2).

Køllerør og *narrekølle* o. 1700, *dunkølle* o. 1710; *pæg* O. 1700ff også om sværdlilje s. 227; *muskedonner* 1796ff egentlig et gammeldags skydevåben, her om akset som slagvåben i leg; *præstepik* 1829ff – om akset. En malermester dekorede døren i en præstegård med tre dunhammerkolber; det gav anledning til latter i sognet, og

da pastoren blev gjort opmærksom på det, lod han døren male om. *Rørkolbe*; o. 1780ff: *flæg* alm. i Jylland, også til sværdlilje, *fløjlskompen* MJylland, *pudsesværte* NJylland, *piberenser* og *kohale* Randerseggen, *fløjlspek* Jylland, Sjælland, Bornholm, *fløjlskok* Himmerland, *kok* = pik, *penis*; *rævepit* Thy, *hønningpik* Sønderjylland; *præst* Slesvig, *kong nosseløs*, *Kristian koldpik*, *nonnepik* ØSjælland, *jomfrutrøst*; *lysemænd* Sønderjylland og *lysetælle* VJylland efter anvendelsen, se nedenfor; *luseblomst*, *-rede*, *-siv* Esbjerg-egnen, frødunene hæfter sig til tøj, *duntamp* Fyn, *Thurø*, *Bågå*, *fløjlstamp* og *rørtamp* Fyn, *fløjlshammer* Odenseegnen og *fløjlsbørster* Falster (jf. s. 171), *fløjlstop* Bornholm, *rørdrum* Odenseegnen til drumme = tromme, drøne, men vel også påvirket af mosefuglens navn og brune fjerdragt; *kattehale* eller *- rumpe*, *ræverumpe* Fyn, *bambus* NFyn, *bødkerflæg* og *bindeflæg* Langeland, *bindetag* Møn, om anvendelsen se nedenfor, *skorstensfejerkost* NSjælland, *nasser* VSjælland, se s. 172 og hestekastanie, bd. 3, *flægdonne* SSjælland, *flægkølle* og *lådtop* Lolland; endvidere *lampepuder*, akset ligner børsten, hvormed man rensede petroleumslampens glas; *fakkelskølle* se nedenfor, *drill* NØFyn, akset minder om et boreredskab *dril*, der blev brugt til klinkning af porcelæn og stentøj; *hultil* ØMøn med uvis betydning (3).

Dunhammer (?) er anbragt om svane i Vends herreds våben fra midten af 1600-t og om bukkehoved i Hvetbo herreds våben 1610–55 (4); to dunhammer i Vallensbæk kommunevåben fra 1952 repræsenterer naturlivet.

LITTERATUR: (1) 854 22,1960,1ff; 228e 193; (2) 342 51,1957,145; 1010 10,1926,7; 148 11,27f; 5,110 sml. 157; 7,303; 8,34; 10,322; 11,27f sml. 160,224; 13,192; (3) 689 2,754ff; 85b 59; 153 5,132; 107; (4) 893 46f,55.

ANVENDELSE

Af bladene blev flettet hestepuder, gulvmåtter, stolesæder, fodskamler, sivsko, vognsmækker, flaskehylstre – især omkring Skanderborg-søerne, således i Dørup, Vorladegård sogn (1), sml. kogleaks s. 165. Bødkere lagde bladene som pakning mellem kars bundstykker og under tøndebånd, »dyrkes nogle steder til det brug« (1796; 2). De var engang meget benyttet til kornbånd, stærke og holdbare i 2–3 år, da mus ikke gnavede bladene (ØMøn; 3). En gartner brugte tørre dunhammerblade som erstatning for bast (4). Et papir af bladene skulle være udmærket til at regne og male på (5).

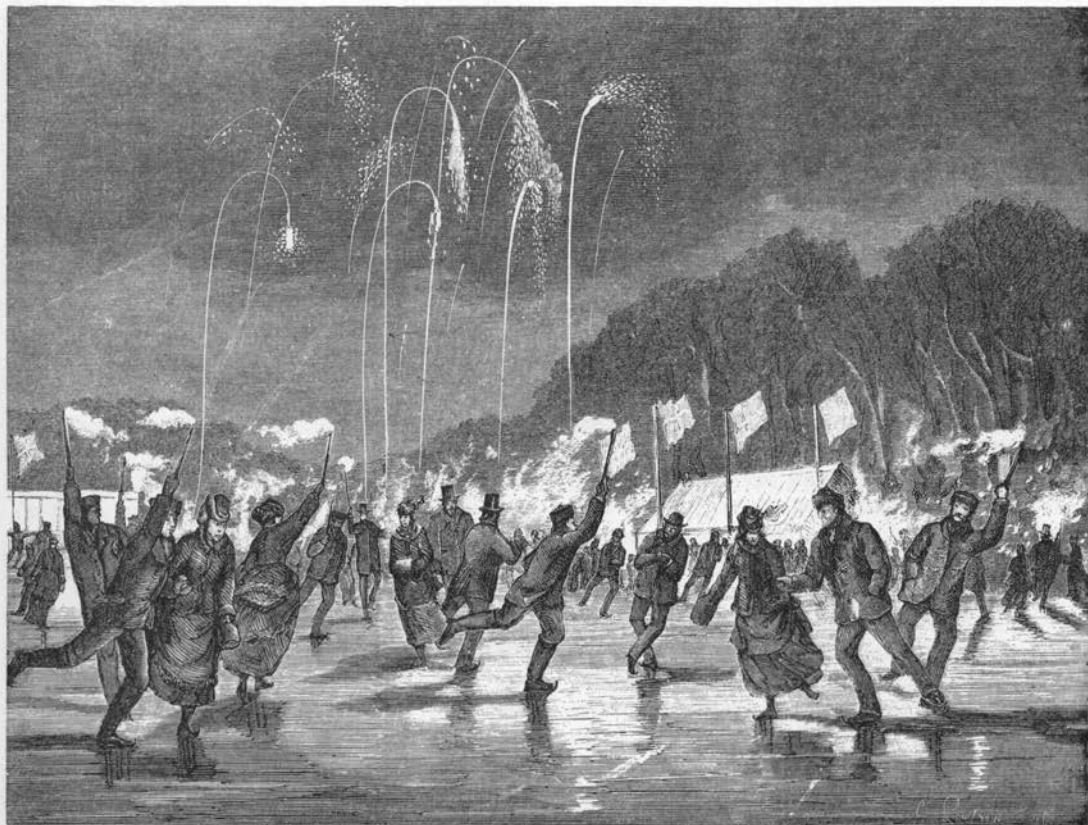
Bredbladet Dunhammer blev indtil o. 1950 på Neksælø og Smalbladet Dunhammer på VLolland benyttet en del til tækning; taget varmede mere end lagt af tagrør, men var langtfra så holdbart (6). I nødsfald kunne planterne tjene som brændsel og »rødderne« (jordstængler) spises som salat (5) eller formales til et fodermel (7). Stængelstykker gav spolepinde i vævskyttelen (6), sml. tagrør s. 140.

På Ærø børstede man fløjl med dunhammer-aks (8). – Der blev hvert efterår skåret dunhammer, hvis tørrede aks blev dyppet i petroleum eller flydende tælle (når man støbte lys), antændt og stillet i det første brød eller den første kage for at lyse op bagest i ovnen; det hed en *præst*, *lysemand* eller *lysetælle* (Slesvig, Ø og VJylland; 9). Kvinderne kunne arbejde ved lyset fra dunhammer-aks omsvøbt med tællvædede klude, men »de brændte jo snart ud« (Jylland, 10). Stængler med tørre aks overstrøget

med eller gentagne gange dyppet i beg eller tjære gav fakler (8) til ungdommen Valborgs aften 30/4 (Horsensegnen; 11) og de egnede sig fortræffeligt til illumination af de lange hasselgange i haverne de lune, men mørke septemberaftener (12). Under store fælles skøjteløb så det på afstand fantastisk ud, når om aftenen dunhammer-faklerne blev svinget frem og tilbage og tegnede ildstriber mod horisonten (Als, NVFyn; 6). – Frugtdun af soltørrede, flækkede aks kogt eller opløst i salpetervand og atter tørret gav tøndner til fyrtøj (13).

Almuen lagde dunene i sko og støvler; de kunne anvendes til udstopning, og Det kgl. Landhusholdningsselskab gav 1828 en sølvmedalje for forsøg med dette stoppemateriale i sofapuder, sengetæpper m.m. (14). Fattigfolk samlede dem til fyld også i overdyner (Jylland; 15), »de overgår simple fjer i såvel godhed som prisbillighed, omend de ikke er meget varige« (1877; 16), en

Skøjteløberforeningens fest på Københavns Stadsgrav 1877. Man fremstillede fakler af dunhammer dyppet i beg. Træsnit af Carl Locher i Illustreret Tidende 4-2-1877.

anden skriver, at »en sådan dyne, tør jeg indestå for, vil kunne erstatte en dyne med tåleligt fyld af gåsefjer« og foreslår, at man bruger dunene til vat o.a. forbindstof samt textilmateriale (17). På SFyn tjente fnuggene endnu under 2. verdenskrig som pude- og dynefyld (6); småpiger stopper dem i deres dukkepuder. I Skanderborg blev 1942 oparbejdet dunhammer til 20.000 kg »kapok«, næsten halvdelen af landets førkrigsimport; erstatningen solgtes mest til madrasstopning og redningsveste (18). – Fnuggene måtte ikke plukkes før efter den første frost, så havde ellepigerne taget, hvad de behøvede til sengedun (VSjælland; 19).

En *donnevoles*-pude var god for hovedpine (Jylland; 10). Man havde altid en portion frøfnug liggende, fik nogen tandpine, blev de i en linnedspose lagt mod kinden (Isted; 20), og indsyet i vadmelspose tjente de som omslag på smertende øre og gigt (21), under en linnedklud på frostskeer (SFyn; 6).

Stængler med aks er meget benyttet som vasepynt om vinteren; parafinerede, sølv- eller guldbronzerede sælges de i kranse og juledekorationer, men i nogle egne gør plantens obskøne navne (s. 170) den uanvendelig dertil (22).

Dreng kæmper indbyrdes med de langskafede aks, »nasser«, så fnuggene står dem om ørene som »krudtrøg« eller »snevej« (23); en tør udhulet stængel er deres piberør, et aks med kort stilk »ryges« som cigar med mundstykke, idet de visne hanblomster illuderer asken. Aksene er børns »heste« og »køer« (6).

LITTERATUR: (1) 812 1843,707; 398 1806,807; 944 47; 777 278; (2) 739 1,452f; 510 1,491; (3) 161 1906/1: 620; (4) 296 1918,207f; (5) 739 1,1796,452f; (6) 107 1948; (7) 916 1848,540; (8) 398 1821,914; (9) 739 1, 1796,452f; 228e 2,485 og tb. 295; 228b 75f; 297c 84; 328g 86; 877 1,1933,146; 885 21,1945,216; 413a 129; (10) 488g 3,22,54; (11) 488 4,6; (12) 783b; (13) 951 1796,33; 398 1806,807; (14) 661 7,1829–30,334,344–46; 739 1,452; (15) 488g 3,54; 941h 172 (Hornsh.); (16) 510 1,491; (17) 168 3,1868,284–88; (18) 725 25/1 1943; (19) 161 1906/23: 294; (20) 885 21,1945,216; (21) 168 3,1868,284 jf. 661 7,1829–30,345; (22) 328e 123; (23) 462 117f.

PROSA OG POESI

Smalbladet dunhammer strækker sine spændstige, let skruesnoede blade i vejret som fine damascenerklinger *Knud Hee Andersen* (1). Hærskarer af dunhamre gynger og spejler deres mørke muldvarpekroppe i det dybe glar *Achton Friis* (2).

Som høje gardister · med skindhuer på · ser jeg dunhammersiv · her ved søbredden stå *Harald H. Lund* (3). Dunhamrenes brændte · fakler på druknede · hænders afsindigt · svajende stave *Orla Bundgaard Povlsen* (4). Se nøkkerose bd. 2.

LITTERATUR: (1) 23 118; (2) 269 2,249; (3) 511 12/8 1948; (4) 731c 13.

Andemad, *Lemna*

Meget små vandplanter, kun bestående af lysegrønt løv, som flyder i overfladen og ofte helt dækker stillestående kær og næringsrige smådamme.

De viser sig og forsvinder med svalernes ankomst og bortrejse (1).

Andemad 1533ff findes på steder, hvor ænder snadrer efter smådyr under planterne og lejlighedsvis æder løvet, i nyere tid også anvendt som foder, se nedenfor; *grøde* MJylland 1796, Mors 1811ff, alm.; *fløde* 1867; o. 1870ff: frømad VJylland, *paddemad* Tåsinge, *tudsemad* (tase-mad) Lolland, *puggemad* SSjælland, Bornholm, *frøspy* NJylland og *tudsespy* Sejro – spy = slimet, klumpet masse afsondret af dyr; *paddeskum* øerne s. f. Fyn, *grønt slap* (= slim, savl) Birkholm v. Tåsinge, *smattemad* ØLolland, *snadder* ØSjælland, *grøn-is* Sønderjylland, *djævelens fløde* NVFyn (2).

LITTERATUR: (1) 653 2.1,1803,257; (2) 689 1,835f.

ANVENDELSE

Enkelte steder, bl.a. ved Fredericia, samlede landmænd i sidste halvdel af 1700-t med sold eller rive et forråd af andemad til ænder og gæs (1). 1803 anbefales at samle og tørre andemad til vinterfoder for ænder og gæs, blandet med klid til høns og kalkuner (2); det giver ællinger en sund og rigelig næring (3).

Man har forsøgt at spinde et garn af de tynde rødder, »som ikke giver det af hørren noget efter« (4).

Lægges andemad i urtepotte med vandplanter, bliver vandet ikke fordærvet (5).

Saften blev brugt til plaster på mandens hævede kønsdele (1533; 6), planterne som kølende omslag på hede lemmer, men de »skal bruges forstandigt«; linnedklud fugtet i vand fra andemad-dam anbringes lunken over »hed lever«; destilleret vandudtræk af andemad drikkes for indvortes sygdomme i pesttider (1534ff; 7). – Kvinde med hovedpine efter lang tids ophold i